

Antik Dönemden Bretton Woods'a Finansal Düzenlemelerin Yolculuğu

Ayşenur ALTINAY¹, Özden Sevgi AKINCI²

Geliş tarihi: 19 Mart 2018 Kabul tarihi: 6 Eylül 2018

Özet

Günümüzdeki finansal araçların henüz var olmadığı bir dönemde finansal düzenlemelerin ya da finansal düzenlemeleri yapan kurumların varlığı düşünülebilir mi? Bireylerin ve toplumların var olduğu her alanda bir düzenleyici kural ve kurumlara ihtiyaç vardır. Belgeler finansa alanında bugünkü anlamda olmasa da antik dönemden çok daha öncesine dayanan finansal düzenlemelerin varlığını göstermektedir. Bu çalışmada, süreç yaklaşımı temel alınarak, öncelikle finansal düzenlemeleri gerekli kılan koşullar, antik çağlardan 13. yüzyıla ve Sanayi Devrimine kadarki dönem kapsamında incelenmiştir. Sanayi Devriminden Bretton Woods Konferansı'na kadar olan finansal gelişmeler ise özet olarak ele alınmıştır. Dönemler incelenirken bilimsel ilerlemeler ve küreselleşme sürecinin etkilerine de yer verilmiştir. Çalışmanın son bölümünde, antik dönemden küreselleşme hareketinin başladığı yıllara kadar geçen süreçte finans alanındaki değişim ve dönüşüme ilişkin genel bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Antik dönem, finansal düzenleme, Bretton Woods, küreselleşme, Sanayi Devrimi

JEL sınıflaması: B17, F3, F65, G2

The Journey of The Financial Regulations From Antiquity to The Bretton Woods

Abstract

Is it possible to consider the existence of financial regulations or financial regulators in a period when today's financial instruments do not yet exist? Regulatory rules and institutions are needed in every era where individuals and communities exist. The documents show the existence of financial regulations that are not in the current sense of finance but are based much earlier than antiquity. In this study, based on the process approach, firstly the necessary conditions for financial regulation were examined within the period from the ancient ages to the 13th century and the industrial revolution. The financial developments from the Industrial Revolution to the Bretton Woods Conference were briefly discussed. While the periods are examined, scientific advances and effects of the globalization process are also mentioned. In the final part of this study, an overview is given of the change and transformation in the field of finance from the antiquity to the beginning of the globalization movement.

Keywords: Finance of antiquity, financial system, financial regulation, Bretton Woods, globalization, Industrial Revolution

JEL classification: B17, F3, F65, G2

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Uşak Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, aysenur.altinay@usak.edu.tr
ORCID ID 0000-0001-6963-2346

² Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, osevgiakinci@hotmail.com, ORCID ID 0000-0002-9250-4446

1. Giriş

Dünya tarihi boyunca, bireylerin ve toplumların bir arada oldukları her ortamda, kurumların ve düzenleyici kuralların gerekliliği toplumsal yaşamın sürdürülebilir hale getirilmesi için hayati önem taşımıştır. İnsanlık tarihinin ilk evrelerinde toplumsal adalet gibi olgular her ne kadar çok önem taşımasa da yine de düzenleyici kurallara ihtiyacın varlığına ilişkin kanıtlar bulunmaktadır.

İnsanlığın en temel ihtiyacı barınma ve beslenmedir. Bu iki temel ihtiyacın insanlık tarihinin her döneminde önemini korumuştur. Barınma ve beslenme ihtiyacının karşılanması dönem dönem farklı yöntemler kullanılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Paranın veya değerli madenlerin henüz keşfedilmediği dönemlerde takas yöntemine ilişkin düzenlemelerin varlığı tarihi bulgularla ortaya konulmaktadır. Yirmi bin yıl önce takas işlemlerinin sopa üzerine çentik atılarak kayıt altına alındığı bilinmektedir. Günümüzde Yukarı Papua Yeni Gine'nin dağlık ormanlarında yaşayan, yıllık gelirleri neredeyse \$10'dan fazla olmayan ve geçimlerini takas yaparak sürdüren halkların oluşturduğu yüzlerce köyde bu düzenlemelerin örnekleri halen görülebilmektedir.

On bin yıl önce Urfa ve Mezopotamya'da tarım ve hayvancılığın gelişmesiyle birlikte malların değerinin belirlenmesi ve alışverişine ilişkin kayıtların tutulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Zamanla takasın zorlaşması ve alışverişin genel kabul gören araçlarla (arpa, altın, bakır, gümüş gibi) yapılması ihtiyacı ilk ortak alışveriş aracının oluşmasının temelini atmıştır. Bu gelişme ilk döviz kuru düzenlemelerini de beraberinde getirmiştir.

Mezopotamyalılar tarafından yazının keşfinin, tüm insanlığa eşsiz bir armağan olduğu genel olarak kabul görmektedir. Matematik biliminin keşfi ve yaşanan ilerleme finansal sistemin gelişimini hızlandıran önemli bir gelişmedir. Antik dönemde Yunan, Mısır, Çin, Hindistan ve Anadolu medeniyetleri arasında ticaretin ilerlemesi, o dönemlerde uluslararası finans alanında yapılan atılımlar ve düzenlemeler, Roma İmparatorluğu'nun bugün halen kullanmaya devam ettiğimiz finansal araçların evrimine olan olağanüstü katkısı, finansal sistemin önemli kilometre taşlarını oluşturmuştur. Bugün kullanılan finansal araçların çoğunun Romalılar tarafından keşfedilmiş olduğu bilindiğinden, günümüzün finansal sisteminin temelini Antik Yunan şehir-devletlerinde atılmış olduğunu ve Roma İmparatorluğu tarafından ilk inşaatının başlatıldığını belirtmek yanlış olmayacaktır.

14. ve 15. yüzyılda ticari hayatta hâlâ geçerliliğini koruyan yöntemler geliştirilmiştir. Gemileri ve malları güvence altına alan sigorta şirketlerinin kurulması, kambiyo ve ikili muhasebe sisteminin geliştirilmesi bu yöntemler arasında sayılabilir. 16. yüzyılda ekonomik

faaliyetlerinin merkezinin Güney Avrupa'dan Kuzey Avrupa'ya kaymasıyla birlikte bugünkü finansal piyasaların ilk örneklerinin ortaya çıktığı görülmektedir.

Kökeninde bilimsel buluşların olduğu teknolojik gelişmelerle başlayan, kültürel ve sosyo-ekonomik değişim süreçleriyle ilerleyen dönem Sanayi Devrimi ile yeni bir çağı başlatmıştır. Sanayi Devriminin ardından bilim ve teknoloji giderek daha çok iç içe girmeye başlamıştır. Sanayi Devrimi, günümüzün egemen güçlerinin ortaya çıkmasına ve bu egemenliklerini uluslararası finansal sistemin şekillendirilmesinde de kullanmalarına olanak vermiştir.

1914 ile 1945 yılları arasında küresel ekonominin yıkıma uğramasına tüm dünya tanıklık etmiştir. Yaşanan iki dünya savaşı ve Büyük Buhran, milliyetçi akımların yükselmesine neden olmuştur. Bu süreçte giderek artan işbirliksiz ekonomi politikaları körüklenmiştir. Altın standardına olan güvenin Birinci Dünya Savaşı başladığında sona ermesiyle birlikte para politikaları iç siyaset hedeflerinin konusu haline gelmiş ve bu politikalar savaşın doğan bütçe açıklarının kapatılması için bir yol olarak kullanılmıştır.

Çalışmada, süreç yaklaşımı temel alınarak, öncelikle finansal düzenlemelerin ortaya çıkmasına neden olan koşullar kronolojik olarak, antik çağlardan 13. yüzyıla ve Sanayi Devrimine kadar geçen dönem ve Sanayi Devrimi sürecinin ivme kazandığı dönem olarak kabul gören 1780–1840 yıllarından Bretton Woods Konferansı'na kadar geçen dönem olarak ele alınacaktır. Bilimsel gelişmeler ve küreselleşme sürecinin incelenen dönemlere etkileri dikkate alınmıştır. Çalışmanın son bölümünde antik dönemden küreselleşme hareketinin başladığı yıllara kadar geçen süreçte finans alanındaki değişim ve dönüşüme ilişkin genel bir değerlendirmeye yer verilmektedir.

2. Antik Dönemde Finansal Düzenlemeler

Yapılan araştırmalar, finansal düzenlemenin, M.Ö. 600 yılında Anadolu'da basılan ilk paradan çok daha önceki zamanlara dayandığını göstermektedir. Sistem yaklaşımına göre finansal sistem açık sistem olma özelliği taşımaktadır. Açık sistemler iç ve dış çevreleriyle sürekli etkileşim halinde değişerek ve dönüşerek yaşamlarını sürdürürler. Antik çağlardan günümüze ulaşan finansal araçların varlığı bunun ispatı niteliğindedir. Bu yönüyle finansal düzenlemeler incelenirken kapsamlı incelemelerin yapılması gerekli hale gelmektedir. Günümüze kadar gelişen finansal sistemin ve finansal düzenlemelerin tarihsel gelişiminin başlangıç aşamasından bugünkü haline nasıl geldiği, toplumların farklı dönemlerde finansal sisteme neler kattığı, günümüzdeki finansal kurumların ve uluslararası finansal kuruluşların ilk ortaya çıkışındaki belirleyici temel ihtiyaçların neler olduğu geniş bir perspektiften bakışı gerekli hale getirmektedir.

Finansal sistemde ve finansal düzenlemelerde meydana gelen gelişimin insanlığın gelişimi ile paralellik gösterdiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Yazının ve takvimin icadı, ticaret ve muhasebe kayıtlarının tutulmaya başlanması, matematik biliminin gelişimi, ağırlık ölçülerinin ve borç vadelerinin kayıt altına alınması, yapılan pazarlıkların not edilmesi, kullanılan para biriminin (gümüş, hurma, arpa gibi) karşılıklarının belirtilebilmesi, gerekli düzenlemelerin yapılması gibi birçok keşif insanlığın ihtiyaçlarına cevap olarak ortaya çıkmış finansal sistem ve finansal düzenlemelerin de gelişimine katkıda bulunmuştur (Larissa, 2015)

Tarihsel kaynaklar Mezopotamya, Mısır, Hint ve Yunan antik dönem uygarlıklarının birbirleriyle kültürel ve ticari faaliyetlerde bulduklarını göstermektedir. İthalat ve ihracatı yapılan ticari malların çeşitliliği de dikkat çekmektedir. Tahıl, kumaş, bal, altın, taş, papirüs, kurutulmuş balık, seramik eşya, ağaç, fildişi, pamuk, mücevher, metaller, silahlar, yağlar bu mallar arasında sayılabilir (Larissa, 2015:101). Örneğin, Eski Mısır arşivindeki papirüs kayıtlardan bir diğer Doğu Akdeniz yerleşimi olan Theangela'da (Muğla) üretilen balın Mısır'a ihraç edildiği anlaşılmaktadır (Lenger, 2011).

Ticari faaliyetler sırasında Hintler diğer medeniyetlerden ekonomik faaliyetlerini, gelirlerini ve borç-alacak hesaplarını kayıt altına almayı öğrenirken, kendileri de M.Ö. 700'lü yıllarda rakamları muhasebede kullanmayı öğrendiler ve matematiği geliştirdiler. Arapların, ortaçağda Avrupa'ya tanıttıkları matematik sisteminin önemli ayrıntılarını (ondalık sayılar ve sıfır rakamı) Hintlerden alıp geliştirdikleri bilinmektedir (Larissa, 2015).

Borç para sağlamak anlamındaki finansmanın tarihinin antik çağlara kadar gittiği bilinmektedir. Kısa vadeli borçlanmaya dair finansal sözleşmelerle ilgili günümüze ulaşan en eski kanıtların, M.Ö. 2400 yılını ve Mezopotamya'nın güney bölgesindeki Babil'i işaret ettiği bilinmektedir (Pistorius, 2016).

Eski adı Kapadokya (Kültepe) olan bölgede arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan M.Ö. 1900'lü yıllara ait, Asurlulardan kalma, çivi yazısıyla yazılmış birçok mektup tablet, o dönemde piyasa farkındalığının olduğunu ortaya koymaktadır. Tüccarların hangi malın en kaliteli ve en uygun fiyata nereden bulunabileceğine, kendi mallarını en iyi fiyata nerede satabileceklerine dair enformasyon sahibi oldukları görülmektedir. Öyle ki günümüzde hala ticari güveni esas alan müşteri çeki kullanıldığı bile görülmektedir. Günümüzden yaklaşık 2900 sene önce Asur kolonilerindeki tüccarların yatırım yapmak üzere vadeli olarak borçlanıldığı, kar payı ödeyen yatırım firmalarının var olduğu, tüccarlar ve halkın çeşitli bölgelerdeki fiyat farklılıklarından ve piyasadan tamamen haberdar oldukları görülmektedir (Spek, 2015).

M.Ö. 3000’li yıllardan Helenistik döneme kadar geçen süreçte Mezopotamya ve Doğu Akdeniz bölgesinde para olarak gümüşün kullanıldığı (ödeme, borç alıp verme veya servet biriktirme aracı olarak) ve bu dönemde gümüşün ekonominin temelini oluşturduğu bilinmektedir. Aynı zamanda Mezopotamya ve Doğu Akdeniz’de benzer biçimde kullanılan güçlü bir sabit kur sisteminin varlığı da göze çarpmaktadır (Bakınız: Tablo 1). Mezopotamya’da gümüş madeni olmamasına rağmen o dönemde gümüşün sabit kur sisteminin sabitleyicisi olduğunun saptanmış olması ise oldukça ilginç bir bilgidir.

Antik dönemde gümüşün varlığının ekonominin lokomotifi olduğu, gümüşün yokluğunun ise siyasi ve ekonomik zayıflık ile sonuçlandığı ifade edilmiştir. Bu ifade, Helenistik dönem yazarlarından Judaea’nın, Ecclesiastes adlı kitabında ‘*Gümüş her türlü gereksinimi karşılar*’ ifadesiyle anlatılmaktadır. Kurumlar ve gerekli düzenlemeler olmadan, gümüşün bir para birimi olarak işlevselliğinin sağlanması zor olacağından Krallar ve tapınaklar ağırlıkları belirler ve gümüşün ayarını (gümüşün saflık oranının %87,5-%90 civarında olmasını sağlamak itibar işaretiydi) koruma altına alırlardı (Spek, 2015). Birkaç bin yıl önce, merkez bankalarının, para kurulu sistemlerinin ve Uluslararası Para Fonu’nun (IMF) olmadığı dönemlerde, para sisteminin korunma yolunun ve yapılması gereken düzenlemelerin krallar ve tapınaklar aracılığıyla sağlandığı görülmektedir.

Yapılan araştırmalarla, paralarında genel olarak %80-%98 oranında gümüş kullanan Antik Yunan şehir-devletlerinin (ilk madeni paranın basıldığı yer olarak düşünülen Lidya başta olmak üzere) aksine, Helenistik, Pers ve Bizans sikkelerinin kayda değer ölçüde çoğunlukla altından oluştuğu saptanmıştır (Yükçü ve Gönen, 2013).

Tablo 1: Mezopotamya ve Çevresinde Gümüşe Endeksli Sabit Kur Sistemi³

1 Talent (GÜN; biltu)	=60 Mina	=3600 Shekel	=30.00 kg gümüş
	1 Mina (MA.NA; manû)	=60 Shekel	=500 gr gümüş
		1 Shekel (GIN; siglu)	=8.333 gr gümüş

Kaynak: SPEK, Bert Van Der: ‘Money, Prices and Market in the Ancient Near East’, *Economic History Seminar*, Yale University New Haven, Economics Department, March 30 (2015).

³ Antik İran’ın Persepolis şehrinde bulunan dört tartı ağırlığı 1 Mina’nın 499,80 gr olduğunu göstermektedir.

3. Antik Yunan ve Helenistik Dönemde Finansal Sistem ve Düzenlemeler

Antik Yunan şehir-devletlerinin Atina şehrinin liderliği ile birleşerek siyasi ve askeri bir bütünleşme olarak M.Ö. 478 yılında oluşturdukları Delos Birliği, günümüzde faaliyet gösteren uluslararası kuruluşların temelini oluşturduğu bilinmektedir. Büyük İskender'in M.Ö. 331'de Mezopotamya'yı fethetmesinin ardından büyük değişimler yaşanmıştır. Makedon fatih Attik ağırlık ölçülerine dayanan Yunan sikkelerini getirmiş, bu yeni sistem Seleukos İmparatorluğu boyunca bir standart haline getirilmiştir. Bu yeniliğin ekonomik sebeplerden kaynaklanmadığı tüm dünyaya hakim gücün bir başka ifadeyle yeni kralın kim olduğunun gösterilmesi amacı taşıdığı görülmektedir. Günümüzde hala sıkı bir ilişki içinde olan siyasi ve ekonomik ilişkilerin o çağlarda da olduğunun ispatı niteliğindedir. Bu gelişme dünyanın hangi köşesine gidilirse gidilsin aynı paranın ve aynı finansal düzenin geçerli olduğunun bilinmesi için yapılmıştır (Houmanidis, 2013; Spek, 2015).

M.Ö. 3. ve M.Ö. 4. yüzyıllarda paranın uluslararasılaştırılması anlamındaki ilk anlaşmayı oluşturanların Antik Yunan şehir-devletleri olduğu bilinmektedir. Gümüş Sikkeler için çıkarılan Atina Yasası, önceki düzenlemelere göre daha kapsayıcı bir para yönetmeliğinin ilk örneğidir. Bu yasa aynı zamanda şehir-devletlerinde basılan farklı para birimlerinin kolaylıkla birbirleriyle takas edilebilmesini sağlayan düzenlemeler de getiriyordu. Takas işlemi her ticaret merkezinde bulunan Trapeza (*trapezai*) adı verilen masalarda devlet tarafından 'kalite uzmanı' olarak görevlendirilen kişilerin huzurunda yapılmaktaydı. Bu işlemler yeni bir meslek dalının ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Trapezalar döviz işlemleri yapmanın ötesinde, kredi sağlama ve hesaba para yatırma gibi bankacılık işlemlerini gerçekleştirirken ticareti de kolaylaştırıyorlardı (Pruthi, 2015). Trapezaların bir kısmının zaman içerisinde ilk bankacılar oldukları görülmektedir. Şehir-devletleri kısa zamanda banka işlevinin önemini fark etmiş, özel bankalara ek olarak kamu bankaları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Hatta çeşitli şehir-devletlerindeki tapınaklar da bankalarını kurmaya başlamıştır. Para ekonomisi hızla büyümüş, her şehir kendi para birimini yaratma hevesine kapılmıştı. Yunan şehir-devletlerinde 15 para birimi ve 2500 farklı sikke türü oluşmuştu. Bu bağlamda, para ekonomisi temelinde çalışan ilk bankacıların genel işlerinin aşağıda yer alan maddeler halinde sıralanması mümkündür. Bunlar:

- Sikkelerde kullanılan metalleri ve bu metallerin uluslararası piyasadaki değerlerini bilmek,
- Sikkelerin menşeyini bilmek,
- Tedavüldeki yabancı para kurlarını takip etmek,
- Sikkelerin taklitleri ile gerçeklerini birbirinden ayırt edebilmek, aşınmış veya ağırlığı eksik olanların tespit edilebilmesi,

- Borç para vermek ve faiz oranlarını bilmek,
- Borçlu ve alacaklılar arasında anlaşmaları sağlamak, borçlular ve alacaklılar için kefil olmak.
- Ülke içinde veya dışındaki ödemelerin yapılmasını gerçekleştirmek,
- Müşterilerine vadeli/vadesiz tasarruf hesapları açmak,
- Emlak yönetimi görevini üstlenmek,
- Kamu mukavelelerini düzenlemek ve
- Diğer finansal işleri yerine getirmek.

Sonuç olarak kamu ve tapınak bankaları dışındaki bankacılar oldukça zengin arazi sahipleri veya tüccarlardan oluşuyordu. Bazı bankalar devletlere borç para sağlayabilecek derecede güçlenmişlerdi. Daha sonra Makedonyalıların gerçekleştirdikleri para reformunun ardından gümüş üzerine kurulu tek bir para birimi oluşturulmuş, bu nedenle Helenistik dönemde tedavülde sadece birkaç para birimi kalmıştır. Para birimlerinin azalması nedeniyle finansal sistemde ve bankacılıkta değişimler olduğu da vurgulanmıştır (Rigas ve Riga, 2003).

Yine Yunan şehir-devletlerinden verilecek olan bir sonraki örnek, günümüzde amacını “yoksul ülkelerde yoksulluğun azaltılması ile sürdürülebilir büyüme ve üye ülkeler arası işbirliğinin desteklenmesi” olarak belirleyen Dünya Bankası Grubunun ilk hallerini andırmaktadır. Yunan şehir-devletleri tarafından M.Ö. 2. yüzyılda oluşturulan bir başka yasa da Tahıl Yasasıydı. Yunanlıların üretimi genel olarak tahıl odaklı olduğundan bu yasayla birlikte bir tahıl fonu oluşturulmuştur. Vergiler aracılığıyla halktan alınan tutarlar tahıl fonunu oluşturmaktaydı. Bu fonla tahıl satın alınmış ve tahılı olmayanlara bu fondan tahıl dağıtılmaya başlanmıştır. Diğer yandan aynı yasanın, fonun yöneticilerinin nasıl aday gösterilip seçileceğinin de ayrıntılı olarak açıklandığı vurgulanmıştır. Bu fonun aynı zamanda tahıl tedarikinin dalgalanma yaşadığı evrelerde de tüm halkın tahıl ihtiyacını karşılamayı garanti ettiği de belirtilmiştir (Pruthi, 2015).

Antik Yunanda borç para alıp vermeyi ve uygulanacak olan faiz oranlarını düzenleyen kanunların da varlığı bilinmektedir. Böylelikle hem borç verenin hem de borç alanın haklarının ve menfaatlerinin korunması garanti altına alınmıştır. Bu kanunların zamanla değişen ihtiyaçlar doğrultusunda yenilediği de belirtilmiştir. Kayıtlardaki ilk vadeli sözleşmenin de Antik Yunan'daki Milet'li filozof Thales'in kış mevsiminde, bahar zamanındaki zeytin hasadının yapılması amacıyla yağhanelerle yapmış olduğu ve günümüzdeki alım opsiyonlarını andıran pazarlıklara kadar dayandığı anlaşılmaktadır (Karatepe, 2000).

Finansın Antik Yunanda düzenlenen bir başka şekli de emlak kiralama faaliyetleridir. Özel ve kamu mallarına ait birden fazla düzenlemenin varlığı görülmektedir. Bu konudaki ilk düzenlemenin M.Ö. 4. Ve M.Ö. 5. yüzyılda ortak gayrimenkulün kiralanması üzerine ya-

pıldığı ifade edilmiştir. Bu düzenlemenin kiracının kirasını düzenli olarak ödemesi, arsada mevcut ağaçların korunması ve kiralanacak binanın çatısının olması gibi yükümlülüklerin yerine getirilmesini zorunlu kıldığı belirtilmiştir (Pruthi, 2015).

Antik Yunan'da günlük finans faaliyetlerini düzenleyen tüm bu yasa ve yönetmeliklerin sade fakat oldukça sağlıklı işleyen bir finansal sistemin genel çerçevesini çizdiğini söylemek mümkündür. Bu finansal kavramların henüz başlangıç aşamasında oldukları göz önünde tutulursa, onlar evrilirken yasal düzenlemelerin de onlarla eş zamanlı olarak evirildiğini görmek ilginçtir. Ayrıca para, faiz oranları, yatırımlar ve ticari mallar için yapılan bu yasaların banka sisteminin oluşmasına ve demokrasinin işleyişine de bir ortam sağladığı vurgulanmaktadır (Pruthi, 2015).

Zaman içerisinde Yunan filozoflarının ekonomiyi tanımlamaya başladığını görüyoruz. Bu bağlamda, Xenophon'un (M.Ö. 430-356), tamamen ekonomi üzerine kaleme aldığı *Oeconomicus*'unda ekonomiyi hane gereksinimlerinin işleyişini sağlayan ilkeler bütünü olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ardından Aristoteles'in (M.Ö. 384-322) ekonomi ile ilgili analizi *Politika* adlı kitabının ilk cildinde yoğunlaşmıştır. Bu iki kitap günümüz batılı ekonomi teorisinin kaynaklandığı en önemli metinler olarak bilinmektedir. Aristoteles'in sonradan Aristocu okul tarafından M.Ö. 20'de yazıldığı kabul edilen *Oikonomika* adlı kitabı ekonomi kavramının kapsamını eski Yunan şehirlerine dayalı olarak dört farklı ekonomik birim üzerine inşa ederek biraz daha genişletmiştir. Adam Smith'in 1776'da üzerinde durduğu klasik ekonominin de, örneğin emeğin paylaşımının tarihsel kökeni bağlamında bakıldığında bu yaklaşımın üzerine kurulduğu kabul edilmektedir (D'Acunto, 2015; Swedberg, 2008; Pomeroy, 2010). Xenophon'un ve Aristoteles'in eserlerinin finans ve ekonomi alanlarındaki ilk yazılı eserler olma niteliğini aşmaları nedeniyle, bu eserleri günümüzün finansal sisteminin gelişimi yolundaki ilk kilometre taşları olarak da nitelendirebiliriz.

4. Roma İmparatorluğu'nda Finansal Sistem ve Düzenlemeler

Romalıların hükümet sistemlerinin Yunanlılarla farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle yasalarının da oldukça farklı olduğu anlaşılmaktadır. Romalılar, Yunanlıların finansal sistemlerinden ve getirdikleri yeniliklerden yararlanıp onları kullanmışlar ve daha da geliştirmişlerdir. Yunanlıların aksine, Romalıların merkezi bir devlet sistemi ile yönetiliyor olmasının da, finansal gelişmelerin hızla ilerlemesi açısından daha çok imkân sağladığı ve kolaylaştırdığı vurgulanmıştır. Banka sistemleri ilerleyip, havale işlemlerinde artış olurken, Romalıların verimliliği de artmıştır. Kredi kullandıran bankacıların güçlerinin çok arttığı anlaşıldığından faiz oranlarını (önceden risk durumuna göre %30-40'lara varırken) makul bir seviyeye düşüren yasal düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Bugün halen kullanımda

olan mülkiyet haklarını ilk geliştirenlerin Romalılar olduğu ve borca karşılık mülk ipotek etmenin de o dönemde kullanılan bir yöntem olarak göze çarptığı kaydedilmiştir. Değer biçme işlemi kişilerin çıkarına uygun olarak istenildiği gibi kullanılabilirdiğinden bu konuyu da düzenleyen yasalar çıkarılmıştır. Yasaların çıkarılması olsun veya denetim olsun bu tür düzenlemelerin sürekli olarak güncellenen finansal yeniliklerin önünün açılmasını sağladığı ifade edilmiştir (Pruthi, 2015).

Öte yandan hem içe dönük hem de dışa dönük olma bağlamında sermaye kontrolünün de çok eski bir tarihinin olduğu, Yunan ve ardından Roma egemenliği altındaki Sparta ve Mısır'daki döviz işlemlerinin kontrolüne ve düzenlemelerine yönelik bilgileri içeren belgelerde olduğu gibi sermayenin ihracında ve ithalinde kısıtlamalar getirildiği de vurgulanmıştır (Ghosh ve Qureshi, 2016).

M.Ö. 200 ile M.S 200 yılları arasında, tedavüldeki para miktarının on katına çıktığı görülmüştür. Bu dönemde para basımına odaklanıldığı görülmektedir. Bu dönemin para kullanımını ve dağıtımını konusunda da yasal düzenlemelerin arttığı bir dönem olduğu anlaşılmaktadır (Pruthi, 2015).

İmparatorluk büyüdükçe verginin toplanabilirliğinin kolaylaştırılması amacıyla tek para sisteminden Roma merkezi dışında vazgeçildiği, valilerin ve çeşitli bölgelerin kendi paralarını basmalarına ve o döneme kadar para basımında kullanılan madenlerin işletiminin merkezi hükümetin yönetiminden özel yönetimlere geçirilmesine olanak sağlayan yasal düzenlemelerin yapıldığı kaydedilmiştir (Pruthi, 2015).

Zamanla şirket kavramının ortaya çıktığı (bugün bildiğimiz anlamda olmasa da) ve yüklü para transferlerinin fiziki olarak değil, değer olarak yapılmasında gelişmeler yaşandığı görülmektedir. Giderek karmaşıklaşan finansal sistem ve yoğun ticaret ağı nedeniyle Roma ekonomisinde likidite sorunun yaşanmasıyla birlikte, artan para ihtiyacının karşılanabilmesi, uzak bölgelere kolaylıkla para transferi yapılabilmesi ve sadece sikkelere bel bağlanılmaması için *nomina* adı verilen, sadece bir bankacının defterinde kayıtlı olan ve fiziksel olmayan bir yöntem geliştirildiği not edilmiştir. Bu yöntemin hâlihazırda tedavülde olan fiziksel paranın üstünde bir para hacminin oluşmasına neden olduğu ve ardından bir çeşit kâğıt para birimi de yaratıldığı belirtilmiştir. Para transferi sorunlarını ortadan kaldırmak üzere tüm bu dâhice çözümlerin Romalılar tarafından bulunduğu vurgulanmıştır. Bankacılığın Roma'da çok geliştiği, kuruluşundan itibaren var oldukları ve hem bankacıların hem de müşterilerinin çok büyük miktarda parayı güvenle muhafaza edebilmelerine ve kolaylıkla transfer edebilmelerine olanak sağlayan bir sistemin giderek gelişmesine hizmet ettikleri gözlenmektedir. Romalıların, arazi başta olmak üzere, mülkü, gelir getirici bir yatırım olarak gördükleri, bu nedenle kira gelirlerinin de para transferi araçlarından biri olarak

kullanıldığı kaydedilmiştir (Pruthi, 2015). Ayrıca Roma kanunları arasında kâr ve faiz oranları düzenlemelerine de oldukça önem verildiği açıkça görülmektedir. Antik Roma'nın, tamamen kanunlarla düzenlenmiş olsun veya otorite sahibi insanlar tarafından oluşturulmuş olsun, gerçek anlamda çok gelişmiş bir finansal sisteminin olduğu anlaşılmaktadır (Pruthi, 2015).

5. 13. ve 18. Yüzyıllar arasında Avrupa'da Finansal Sistem ve Düzenlemeler

Antik dönemde ticaret, para ve finansın denetlenmesi ve yapılan düzenlemeler krallara ve tapınaklara bağılyken, 13. yüzyıla gelindiğinde adım adım kilisenin ve güçlü imparatorlukların, daha sonra da güçlü imparatorluklardan ulus-devletlerin gözetimine ve denetimine kaydığını gözlemlemekteyiz.

Sayı sistemindeki standardizasyonun finansal sistemin gelişmesi için önemli bir ortam oluşturduğu kaydedilmiştir. Fibonacci veya diğer adıyla Leonardo da Piso (1170-1250) "Hesaplamalar Kitabı" anlamına gelen ve 1202 yılında basılan *Liber Abaci*'si ile Arapların sayı sistemini Avrupa'ya tanıtmıştır. Fibonacci kendi dönemindeki finansal sorunların çözümünde yeni sayı sistemini kullanmış ve örneğin kârın ortaklar arasındaki dağılımı ve faiz birikimi ile iskontosunun hesaplanmasında uygulamıştır. Onu takip eden başka matematikçiler de birçok yenilikler getirerek finans sorunlarının çözümünde katkıda bulunmuşlardır (Pistorius, 2016).

Aydınlanma öncesi finansın, hem etik ve hem de teolojik bağlamda ele alınması gerektiği önerilmiştir. İlkçağ düşünürleri ekonomik fikirlerini politika destekli ortaya koyarken, Ortaçağ düşünürleri ise düşünsel köklerini dine atf yaparak gerçekleştirmişlerdir. Bu dönemde Avrupa'da sosyal ve ekonomik problemleri belirleyen ve yönlendiren en önemli etken kilisedir (Yüksel, 2014). Verilen borç para için faiz isteme anlamındaki faizcilik ve tefecilik kilise tarafından belli bir dönemde tamamen yasaklanmış ve ağır cezalar getirilmişti. 1150-1450 yılları arasındaki evre, bu yasağın yeniden gözden geçirilmesi gerektiği yönünde görüşlerin oluşmaya başladığı ve faizciliğin yeniden yaygınlaştığı aşamayı simgelemiştir (Pistorius, 2016).

15. yüzyılda faizciliğe karşı uygulanan yasakların belirgin olarak gevşemesi, menkul kıymetlerin fiyatlandırılmasında önemli gelişmelere olanak sağlamıştır. Aritmetiğin ve algoritmanın hızla gelişmesi fiyatlandırma işlemlerinin de daha kolay ve doğru yapılabilmesine hizmet etmiştir. Doğru fiyatlandırma, finansal kıymetlerin doğru ve adil olarak hesaplanmasına yardımcı olduğundan, o dönemde çok önemli bir boşluğu doldurmuştur (Pistorius, 2016).

Bu dönem, finans alanında başka önemli gelişmelerin de yaşandığı bir evreyi temsil etmektedir. 14. ve 15. yüzyıl ticaretinde günümüzde halen geçerliliğini koruyan yeni yön-

temlerin geliştirildiği not edilmiştir. Örneğin, gemilerin ve malın güvence altına alınabilmesi amacıyla sigortalama şirketlerinin kuruluşu, kambiyonun ve ikili muhasebe sisteminin kullanıma açılması; Venedik, Ceneviz, Pisa, Valencia, Floransa ve Barselona şehirlerinde borsaların kurulduğu belirtilmiştir. 13. yüzyıldan başlayarak Floransa Florininin, Ceneviz Dinarının, Venedik Dukasının ve Fransız Talerinin tedavülde olduğu ifade edilmiştir. Hıristiyanların sorumlu tutulduğu faiz alma yasağının da kalkması ile ilk bankaların İtalya’da kurulduğu ve en büyük borçluların karşılık olarak maden işletme hakkını gösteren prensler olduğu not edilmiştir (Koç, 2013).

Kökenleri ortaçağdaki Venedik ve Cenevre’ye uzanan finans alanındaki bazı yeniliklerin, tefeci-bankerler tarafından krallar ve devletler için oluşturdukları borç ve kredi sisteminin, modern bankacılık yönünde evrilerek Avrupa’nın tümüne yayıldığı görülmektedir. İlk merkez bankası işlevine sahip olma özelliği olan Amsterdam Kambiyon Bankasının, 1609 yılında Hollanda’da kurulmasıyla, 14’ten fazla darphanenin ve kayda değer miktarda farklı yabancı sikke bulunan Hollanda Birleşik Krallığında, tüccarların standart bir para birimiyle hesap açmalarına olanak sağlanması, para transferinin yapılması, çek düzenlenmesi gibi yeniliklerin getirildiği belirtilmiştir. Banka tarafından toplanılan mevduatlar ile değerli dövizler ve altının oluşturduğu rezervleri arasındaki oranın %100’e yakın oluşunun, güvenirliliğini arttırdığı, kredi oluşturma işlevini ise sınırlandırdığı ifade edilmiştir. Aradan 50 yıl kadar bir süre geçtiğinde 1657 yılında İsveç’teki Stockholm Bankası’nın kuruluşuyla bu kısıtlamanın kalktığı not edilmiştir. Bankanın, rezervleri üstünde borç verdiği ve böylelikle kısmi rezerv bankacılığının önderliğini yaptığı vurgulanmıştır. 17. yüzyılın sonuna gelindiğinde finans alanında bir başka önemli yenilik olarak 1694 yılında Londra şehrinde İngiltere Bankası’nın kuruluşu gösterilmiştir. Savaş zamanında devletin finansman desteğinin sağlayıcısı olarak bu bankanın da finans alanında önemli yeniliklere öncülük ettiği; 1709 yılından itibaren anonim şirket olarak faaliyetini sürdüren tek banka olduğu, banknot basımında tekel gücünü elinde tuttuğu, böylelikle paranın İspanyolların 16. yüzyılda madenden çıkararak sikke bastıkları altından ve gümüşten çok, bankalar tarafından sağlanan rezervler ve mevduatlardan oluşan yükümlülüklerinin toplamını temsil etmeye başladığı ifade edilmiştir. Kredinin ise banka varlıklarının toplamını oluşturduğu ve dolayısıyla paranın da bu süreçte kayda değer bir evrim geçirdiği not edilmiştir (Koç, 2013).

Bugün aşına olduğumuz hisse senetleri 16. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. 16. yüzyılda ekonomi merkezinin Güney Avrupa’dan Kuzey Avrupa’ya kaydığı not edilmiştir. Aynı dönemde temel mallar ve menkul kıymetler için *forward* ve opsiyonlar gibi türev işlemleri de içeren borsalar Antwerp, Amsterdam ve Londra’da faaliyete geçmiş, 1620’den sonra anonim şirketlerinin hisse senetleri halka arz edilmeye başlanmıştır (Pistorius, 2016). *Futures* sözleşmelerinin de ilk olarak 16. yüzyılda Japonya’da pirinç fiyatlarında görülen

istikrarsız koşulların yarattığı riskin azaltılması gayesiyle, Hollanda'da ise lale sorunu için (tulip futures) kullanıldığı kaydedilmiştir (Canbaş ve Doğukanlı, 2007).

1695'e geldiğinde Londra'daki anonim şirketlerine ait işlem gören hisselerin hacminin oldukça genişlemiş olması, hükümet borçlarının artması ve yaklaşık 100 anonim şirketinin hisselerinin de halka arz edilmiş olması nedeniyle menkul kıymetler piyasaları gerekli hale gelmiştir. Hemen ardından Amsterdam da büyük bir menkul kıymetler piyasasına sahip olarak Londra'yı izlemiştir (Pistorius, 2016). Londra ve Amsterdam, finans piyasalarının başta gelen merkezleri durumuna erişmiş ve para birimleri ile finansal araçları finans piyasası aktörlerinin ana odağı haline gelmiştir (Obstfeld ve Taylor, 2003).

Borsaların ve sermaye piyasalarının varlığı, spekülasyonları da beraberinde getirmiştir. Joseph de la Vega (1650-1692) görgü tanığı olarak Amsterdam'ın sermaye piyasası ile ilgili aktarımlarını kaleme almıştır. 'Kargaşalıkların Kargaşası' anlamına gelen *Confusion de Confusiones* (1688) adlı kitabında sermaye piyasalarının işleyişinin karanlık yönlerine değinmiştir. O sırada dünyanın en önde gelen finansal merkezi Amsterdam'dı. De la Vega, Amsterdam'da 1634-1637 yılları arasında yaşanan lale sorununun, spekülasyonların dönemin bir parçası olduğuna işaret ettiğini belirtmiştir (Pistorius, 2016).

1648 yılındaki Westphalia Antlaşmasının, dünyadaki en kanlı savaşlardan biri olan Avrupa'daki 30 yıl savaşlarını sona erdirirken, öte yandan küresel sistemi baştan sona dönüşüme uğratan bir egemenlik anlayışının da dünyanın sistemine nüfuz etmesine neden olduğu da bilinmektedir. 'Ulus-devletin' küresel imparatorluklar önündeki zaferinin sembolü olan bu barış antlaşmasının, devletlerin egemenlik ve eşitlik ilkelerini uluslararası alanda temel bir kurala dönüştürdüğü ifade edilmiştir. Böylelikle yeni küresel sistemde yer alan ve eşitlik ve egemenlik ilkeleriyle oluşan ulus-devletler arasındaki işbirliğinin sağlanması uluslararası kuruluşların aracılığıyla yapılmaya başlanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Westphalia Antlaşmasının ve onunla beraber ortaya çıkan eşitlik ve egemenlik anlayışının uluslararası kuruluşların meydana gelmesinde önemli bir payının olduğu savunulmaktadır. Bu nedenle egemen, ülkesel ve eşit ulus devletlerinden meydana gelen uluslararası yeni sistem Westphalian Sistemi olarak da anılmıştır (Tonus ve Çatalbaş, 2013).

Bu dönemdeki önemli gelişmeleri sıralarken Sanayi Devriminin zeminini hazırlayan etmenlerin başında gelen Modern Bilim Devrimine değinilmeden sıralamanın tamamlanmış olamayacağını düşünüyoruz. Bilim ve teknoloji ile endüstrinin gelişimi doğru orantılı bir seyir izlemektedir. İslam Medeniyetinin koruması altındaki bilginlerin Avrupa'da unutulmuş olan Antik Yunan filozoflarının eserlerini 11. yüzyıldan itibaren Yunancadan Latinceye ve diğer Avrupa dillerine çevirmeleri Avrupa'da önemli fikir dönüşümlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Onların tıp, astronomi, matematik, sosyoloji ve müzik gibi bilim-

lerde gözlem ve deneye dayalı ilerlemeler kaydetmeleri, laboratuvar tekniğinden yararlanmaları, ölçü ve hesaplamaları hızlandıracak araçları icat etmeleri ve tüm bunların ardından bulgularını kayıt altına alarak ciltler dolusu kitaplar yazmalarıyla birlikte, Avrupa’da düşünce alanında belirgin değişikliklere olanak sağladıkları saptanmıştır. Sözü edilen eserler birkaç yüzyıl boyunca Avrupa üniversitelerinde birincil ders kitapları olarak kullanılmış ve bu kıtada yeni bilimin gelişmesine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Tüm bu gelişmelere önyak olan ve bilimsel devrimin gerçekleşmesinde önemli bir paya sahip oldukları Batılı bilim insanlarınca da kendi kaynaklarında teyit edilmiş olan İslam Medeniyetinden ortaya çıkan bilginlerin bir kısmını burada anımsamak yararlı olabilir: El-Kindi; Yunan felsefesinin bilirkişisiydi, matematik bilimine katkıda bulunmuştur. Er-Razi; doğa bilimi, felsefe ve tıpta öncülük etmiştir. El-Farabi; Yunan felsefesi, siyaset bilimi, müzik ve matematikte önemli katkılarda bulunmuştur. İbni Heysem; astronomi ve optik ile ilgili çalışmalarıyla tanınmış ve sonraları onun bu çalışmaları Avrupa’da bu alanda kaydedilen ilerlemelere ışık tutmuştur. Kitab el Menazir (Mercekler Kitabı) adlı kitabı Batı’da geniş yankı uyandırmıştır. İbni Sina; tıp, felsefe, matematik ve müzik alanlarında önemli eserler bırakmıştır. İbni Rüşd; tıp ve felsefe alanlarındaki çalışmalarıyla biliniyordu. Batı onu Averroes olarak tanıyordu ve görüşlerinden o derece etkilenmişlerdi ki 1231 yılında Papa Gregory yasaklayınca kadar Averroism üniversitelere yerleşmiş durumdaydı. Yasaktan sonra da kökleri sökülemedi ve İbni Rüşd’ün fikirlerinin liberalleştirilen etkisi Batı’da kalmaya devam etti. İbni Haldun; sosyolog ve tarihçiydi. El Harezmi; Avrupa’da Algorithm olarak tanınan bu bilgin ondalık sayılar üzerindeki çalışmalarıyla matematik bilimine önemli katkılarda bulunmuştur. Adı geçen bilginlerin portreleri, bugün Batı’daki önde gelen üniversitelerin önemli salonlarının duvarlarında asılı bulunmaktadır (Cobb, 1963; Balyuzi, 1996).

Bilimsel Devrimin başlangıç noktasının ya da Ortaçağ anlayışlarından kopuş noktasının, iki önemli kitabın yayımlandığı 1543 yılı olduğu genel olarak kabul görmektedir. Bu kitapların; Kopernik’in (Nicolaus Copernicus) yaşamının sona erdiği yıl basılmış olan ve astronominin devrime uğramasına neden olan kitabı “De Revolutionibus Orbium Coelestium” (Gök cisimlerinin Dolanımı Üzerine) ile Andreas Vesalius’un “De Humani Corporis Fabrica” başlığını taşıyan anatomi atlası olduğu not edilmiştir (Türkcan, 2009).

İngiliz fizikçi ve matematikçi, gelmiş geçmiş en önemli bilim insanlarından biri olan Isaac Newton tüm bilim dallarının derinlerine kadar etkilenmesine ve yaptığı çalışmalarla bu etkisini halen devam etmesine neden olarak Bilimsel Devrimi taçlandığı ifade edilmiştir. (Türkcan, 2009). Avrupa’dan tüm dünyaya yayılan Bilimsel Devrimin, fiziğin tüm alt alanları ile evrensel çekim yasası, güneş sistemi, ışık, gazlar ve vakumun doğasına ait birçok önemli gelişme için bir dönüm noktası olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Bu devrimin kapitalist sistemin ve üretim biçiminin ortaya çıkmasıyla ivme kazandığı da bi-

linmektedir. Böylelikle çift yönlü olarak, Bilimsel Devrimin yeni üretim biçimini ve ekonomisini; yeni üretim biçiminin ve ekonomisinin de Bilimsel Devrimi beslediği söylenebilir.

6. Finansal Sistemin ve Düzenlemelerin Uluslararasılaşması

Rönesans ve Reform hareketlerinin Ortaçağ Avrupa'sının aydınlanma evresiyle beraber meydana gelmesiyle Sanayi Devriminin giderek daha somut hale geldiği görülmüştür. Edebiyat ve sanat alanlarında Rönesans hareketiyle birlikte özgür düşünmenin temellerinin atıldığı, Özgür düşüncenin önündeki en büyük engel olan kilisenin gücünün ise Reform hareketi ile birlikte ortadan kaldırıldığı bilinmektedir.

1789'da Avrupa kıtasının tamamının nüfusunun yaklaşık olarak üçte birini simgeleyen Fransa'da gerçekleştirilen Fransız İhtilali'nin toplumdaki her katmanda hissedilen özgürlük düşüncesini güçlendirdiği ve ardından gelen Sanayi Devriminin de bu süreçte bir sonraki aşamayı temsil ettiği savunulmaktadır (Yüksel, 2014).

Ulus-devletin doğuşu için yolu açan Fransız İhtilali'nin bu oluşum sürecine olan katkısına liberal felsefenin de eşlik ettiği ifade edilmiştir. 1776 yılında Adam Smith tarafından "Ulusların Zenginliği" adlı serbest rekabeti övmesiyle tanınan eserinin, kitabın yayınlandığı aynı çeyrek yüzyılda, ekonomi, toplum ve siyaset alanlarında gerçekleşmek üzere olan önemli dönüşüm ve değişimlerin habercisi olma niteliğini taşıdığı belirtilmiştir (Kazgan, 2005). Diğer yandan, Adam Smith'in kitabının yayınlanışının, günümüz finansal sisteminin ve finans alanındaki düzenlemelerine giden yolda bir başka önemli kilometre taşı oluşturduğu söylenebilir.

Fransız Devriminin Sanayi Devriminin oluşumunda etkili olduğu, bir yönüyle Fransız İhtilali'nin, doğal emeğin suni emeğe dönüşümünün simgesi olduğu kabul edilmektedir.

18. yüzyıla gelindiğinde tarım odaklı toplumsal yapı zayıflaması ve makine odaklı sistemli üretim yöntemine geçişin ivme kazanmasıyla birlikte sanayileşme evresinde emek önemli dönüşümlere uğradığı ve devrimsel niteliği olan endüstri toplumunun ilk temellerinin atıldığı not edilmiştir. Bu süreçle birlikte 1780'li yıllar sanayileşme sürecinin ivme kazandığı ve milyonlarca insanın hayatında köklü değişikliklerin meydana geldiği bir dönemi temsil etmiştir. Başka bir deyişle üretim teknolojisinde buhar gücünün kullanılması ile birlikte yeni sisteme uygun fabrikaların oluşturulduğu ve bu fabrikalarda kullanılacak işgücünün ise sonrasında meydana gelen kitlesel göçlerle karşılandığı ve böylelikle İngiltere'nin dünyanın ilk endüstri bölgesi haline geldiği ifade edilmiştir. Bilimsel Devrimin gerçekleşmesiyle, 16. ve 17. yüzyıllardaki Rönesans ve Reform hareketlerinin itici gücüyle Sanayi Devrimi ürünlerin üretim biçimi değişmiştir. Bu süreçte küçük bir ulus devlet olan İngiltere'nin

dünyanın en güçlü ve en zengin ülkesine dönüştüğü görülmektedir. Küresel olarak etkinliği hızla artan İngiltere, dünya ekonomisine ve dünya ticaretine yön veren başat aktör haline gelmiştir. Sanayileşmenin ilk dalgasının 1775, ikincisinin 1800, üçüncüsün de 1825 yılında meydana geldiği genel olarak kabul görmektedir (Yüksel, 2014). Bu devrim sadece İngiltere ile sınırlı kalmamış kısa süre içerisinde önce Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya, ardından tüm dünyaya yayılarak yeni bir küresel sistemin bir başka ifadeyle sanayi kapitalizminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Kökeninde bilimsel buluşların yattığı teknolojik ilerlemelerle başlayan, kültürel ve sosyo-ekonomik değişim süreçlerine tanıklık eden Sanayi Devrimiyle birlikte bilim ve teknoloji giderek daha çok iç içe geçmeye başlamıştır. Bu dönemde teknolojik ilerlemelerin yoğunlaştığı alanların demir, ulaşım ve pamuklu dokuma sektörleri olduğu, neredeyse her sektörde doğrudan veya dolaylı olarak hammadde konumunda olan demirin keşfedilen yeni tekniklerle ve makinelerle dayanıklılığının ve kalitesinin arttırıldığı not edilmiştir (Özdemir, 2014). Buhar makinelerinin, içten yanmalı motorların, elektriğin ve petrolün mekanik güç olarak kullanılmasıyla birlikte giderek hızlanan teknolojik ilerlemeler sayesinde sürekli olarak yenilenen makinelerin, pamuklu dokuma alanında üretim ve verimliliğinin kayda değer ölçüde artmasına neden olduğu ve yeni ulaşım teknikleri ve araçlarıyla coğrafi uzaklıkların sorun olmaktan çıkarak küreselleşme sürecinin beslendiği görülmektedir.

Örneğin 19. yüzyıldaki kısa bir zaman diliminde, Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Kuzeydoğusunda yer alan ve tarım ekonomisine dayalı Connecticut eyaletinde binlerce yeni fabrika kurulduğu ve sadece küçük bir kasabası olan Middlesex County'de ise 228 fabrika kurulduğu ve böylelikle endüstriyel ekonomiye çok hızlı bir geçiş yapıldığı kaydedilmiştir. Connecticut'un bu hızlı değişimi; su gücünün kullanımına ve deniz taşıtlarının seyrine oldukça uygun nehirleri ile ulusal ve uluslararası piyasalara ulaşılmasını sağlayacak sahil kıyısı erişiminin bulunmasına bağlanmıştır (Shaw, 2007).

Sanayileşme şehirleşmeyi beraberinde getirmiş, kırdan şehre göçle desteklenen şehirleşme de daha fazla sanayileşmeye ve daha çok finansal aracın oluşturulmasına uygun zemini sağlamıştır. Sanayileşme açısından diğer ülkelerin öncüsü olan İngiltere, aynı zamanda ilk şehirli toplumun oluşturulmaya başlandığı ülke de olmuştur. Antony Giddens bu yönde şunları ifade etmiştir:

“Sanayileşen ilk toplum olan İngiltere kırsal bir ülkeden baskın olarak kent ülkesine en erken geçen ülkeydi. 1800’de nüfusun yüzde 20’den azı kasabalarda veya 10 binden fazla yaşayanı (nüfusu) olan kentlerde yaşıyordu. 1900’le birlikte bu oran yüzde 74 oldu” (Giddens, 2000: 501).

Böylece, sanayileşmenin tetiklediği şehirli topluma geçiş sürecinin, öteden beri gelen gele-

neksel bağları değişime uğratarak zayıflattığı, kırsal bölgelerde işsizliği arttırdığı, bu nedenle şehirlere göçü hızlandırarak şehirleşmenin hızına da ivme kazandırdığı anlaşılmaktadır.

Tıp alanında gerçekleştirilen ilerlemelerin de ölüm oranının azalmasını, yaş oranının yükselmesini ve nüfusun artışı sağladığı bilinmektedir. İngiltere'nin nüfusunun, 1750 ile 1850 arasında yaklaşık üç kat artış gösterdiği kaydedilmiştir (Başer, 2011).

Sanayi Devrimi güç kazanıp Büyük Britanya'nın dışına yayıldıkça, hem kamu hem de özel çevrelerde uluslararası finansal piyasaların önemi giderek daha açık hale gelmiştir. Zamanla bu tür gelişmelere soğuk bakmayan hükümetlerin bulunduğu ülkelerde, uluslararası finansal piyasaları destekleme yeterliliğine sahip piyasalar ve kurumların gelişmesi için ortam oluşmuştur. ABD'nin doğusunda Boston, Philedelphia ve Baltimore gibi merkezleri de içine alan bir dizi finans merkezi, ulusal ve uluslararası finansın egemen odakları olarak ortaya çıkmışlardır. 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde hem Fransa hem de Almanya oldukça gelişmiş ve genişlemeye uygun, küresel finans ile tam bütünleştirilmiş uluslararası piyasalarını oluşturmuşlardı. Avrupa'nın başka yerlerinde ve Yeni Dünya'da da benzer piyasalar embriyon evrelerinde oluşmaya başlamıştır. Finansal ticaret, en sonunda Melbourne ve Buenos Aires gibi uzak merkezlere kadar yayılmıştır (Obstfeld ve Taylor, 2003).

Küresel ekonomik sistemin köklü değişimlere uğradığı 19. yüzyılda gerçekleşen Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı üretim potansiyelinin, dünyanın ekonomik piyasasında bütünleşmeye yol açtığı ifade edilmektedir. Bu bütünleşme, o dönemdeki gelişmiş ülkelerin, ürettikleri ürünleri pazarlayabilecekleri yeni piyasalar aramalarına neden olurken, gelişmekte olan ülkeler, ucuz hammadde kaynağı olarak görülmüştür. Gelişmiş ülkelerin kendi yararlarına uygun olarak şekillendirdikleri bu oluşumun dünyanın ekonomisinin yeni düzenlemelere ve değişime ihtiyacı olduğu sonucunu doğurmuştur (Buluttekin, 2012). Örneğin Osmanlı İmparatorluğu da bütçe açığını kapatabilmek adına hem iç hem de dış borçlanmaya gitmiş, bu borçlarını ödeme zorluğu çektiğinde de yeniden borçlanmış, ardından borcu borçla ödemeye başlamıştır. Tüm bu zorlukların da üstesinden gelebilmek adına bir dizi finansal reform (Ramazan Kararnamesi, Rüsüm-u Sitte İdaresi, Muharrem Kararnamesi, Düyunu Umumiye İdaresi gibi) gerçekleştirilmiş ve para politikaları belirlenip uygulama yoluna gidilmiştir (Buluttekin, 2012)

Sanayi Devriminin sonrasındaki gelişmeler, olumlu veya olumsuz birçok yönüyle tartışılmaktadır. Sanayi Devriminin şafağında dünyanın en zengin ekonomisi ile en fakiri arasındaki gelir eşitsizliğinin yaklaşık olarak 2/1 oranında olduğu ve ülke unsurları arasındaki küresel eşitsizliğin önemsiz bir düzeyde olduğu belirtilmektedir. Bugün ise bu oranın 80/1'in de üzerine çıktığı ve küresel eşitsizliğin geri dönülmesi çok güç bir noktaya geldiği görülmektedir (Rodrik, 2013).

Küreselleşmenin ilk evresinin yaşandığı 19. yüzyıl boyunca Avrupa ve daha sonra ABD'den özellikle pamuklu tekstil başta olmak üzere, kendi ürünleri ve hammadde zenginliği ile yetkin olan çevre bölgelerin piyasalarına ucuz ürün akışı olmuştur. Örneğin 1820'lerde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç piyasadaki ithal ürün miktarının yüzde 3'lerde olduğu, 1870'lerde bu oranın yüzde 75'lere kadar yükseldiği görülmektedir. Çin'de, Hindistan'da, Japonya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa güçleri ve daha sonraları ABD kendi piyasalarını oluşturmuşlar, ardından kendi tüccarları ile bankerlerinin güvenliğini sağlamak adına da donanmalarını göndermişlerdir (Rodrik, 2013).

19. yüzyılın başlarından itibaren ülkelerin içindeki eşitsizlikler küresel eşitsizliğin baskın bileşeni olmuşlardır. Zaman içerisinde Sanayi Devriminin olumlu yanlarından payını alan ülkeler ile pay alamayan ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıkları eşitsizliği ortaya koymaktadır (Rodrik, 2017).

Diğer yandan, Birinci Dünya Savaşı'na kadar geçen dönemde Lahey Sözleşmeleri, Viyana Kongresi ve Utrecht Antlaşması (1899-1907) gibi birçok hükümetler arası işbirliği faaliyeti de gerçekleşmiştir. Siyasi, ekonomik ve askeri alandaki bunca işbirliği denemelerine rağmen Avrupa ülkeleri, Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı sürecine kapılmaktan kendilerini alıkoyamamışlardır.

Küreselleşmenin temeli olan neoliberal düşüncenin özünün, Sanayi Devriminde ve sonrasında yayılmacı liberal düşüncede yerini bulduğu bilinmektedir. Teknolojinin, ulaşım ve iletişimin hızlı gelişiminin ve sermayenin yayılışının, kısacası bu dönemdeki her gelişmenin küreselleşmeyi destekleyici katkıda bulunduğu söylenebilir.

Genellikle ilk küreselleşme döneminin 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşandığı ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürdüğü kabul edilmektedir. İlk küreselleşme döneminin en belirgin özellikleri; doğrudan yabancı yatırım biçiminde olmaya başlayarak önem kazanan sermaye ihracının artışı ve ulaştırma ile madencilik alanlarında yoğunlaşma olarak ifade edilmiştir. Yüksek tonajlı gemilerin ve demiryollarının küresel ticarete ivme kazandırdığı bu dönemde piyasaların her alanına tekeli ve oligopolcü kuruluşların egemenliğini kurduğu ve bankaların sermayelerinin de güçlendiği ve sanayi sermayesi ile iç içe geçtiği belirtilmiştir (Ongun, 2012).

İlk küreselleşme döneminin meydana gelmesinde finans alanlarındaki ve uluslararası ticaretteki işbirliğinin etkili olduğu not edilmiştir. Bu işbirliğindeki başat rollerden birinin uluslararası altın standardının dünyadaki ekonomik işlemler için kullanılmasıyla, İngiltere'yi örnek almış olan ABD, İsviçre, Fransa, Belçika, Hollanda, İsveç, Norveç, Danimarka ve Almanya gibi birçok ülkenin 1820'lerin ilk çeyreğinde bu standarda katılımıyla oluşturulan para standardına ait olduğu belirtilmiştir. 1870'lerde dünya ekonomisinin kayda değer bir kısmının altına bağlı para standardı sistemine girdiği ve 1880'lerin sonundan

itibaren tüm dünya ekonomisinin Londra merkezli olarak tek bir küresel finans sistemiyle işlemeye başladığı ifade edilmiştir. Ülkeler kendi para birimlerini altına endeksleyerek tüm para birimlerinin sabit döviz kuru saptanmış, böylelikle uluslararası ödemelerdeki döviz kuru riskine yönelik engellerin kaldırıldığı not edilmiştir. Bu koşullar altında sermaye akımları ve uluslararası ticaret bağlamında 1870-1914 yılları arasındaki dönemde dünya ekonomisinin en istikrarlı evrelerinden birine tanıklık edilmiştir (Gençosmanoğlu, 2014).

Aşağıdaki tablo ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Rusya ve diğer gelişmiş ülkelerin (GÜ) sanayi üretimindeki paylarının 1830-1913 yılları arasındaki dağılımını göstermektedir:

Tablo 2: Dünya Sanayi Üretiminde Ülkelerin Payı (1830 – 1913, %)

Yıllar	ABD	İngiltere	Almanya	Fransa	Rusya	Diğer GÜ	Diğer Ülkeler
1830	2,4	9,5	3,5	5,2	5,6	13,3	60,5
1860	7,2	19,9	4,9	7,9	7,8	15,7	36,6
1913	32,0	13,6	14,8	6,1	8,2	17,8	7,5

Kaynak: Bairoch, P., ve Kozul-Wright, R.: 'Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialization and Growth in the World Economy', *UNCTAD Discussion Papers, No.113*, (1996, March).

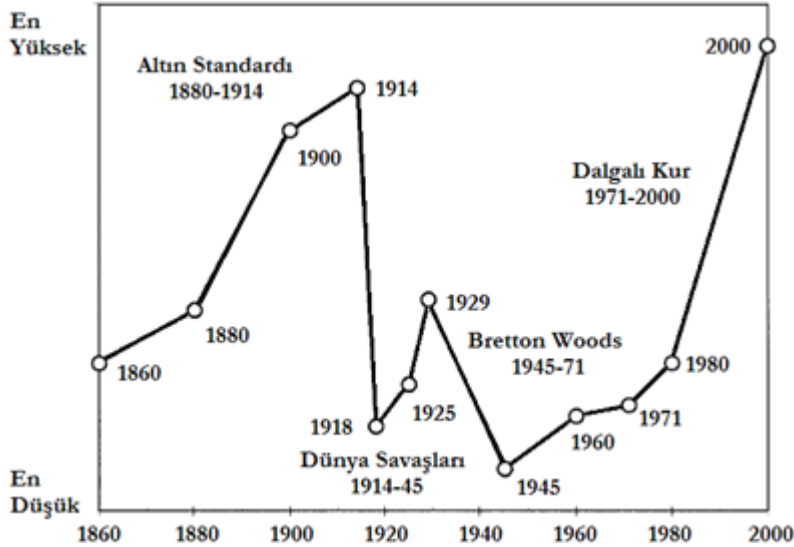
Altına sabitlenmiş olan bu döviz kuru sistemi birçok ülke için istikrarlı ve güvenilir bir rejimdi ve düzeni sağlamak ve bağlayıcılık için bir araç gibiydi. Diğer yandan, faiz oranları tüm ülkelerde yükselme eğiliminde olmuş ve sermaye akımında ani bir artış görülmüştür (Obstfeld ve Taylor, 2003).

Dış ticaretin geliştirilmesi ve daha çok serbestleştirilmesi bağlamında 1870 ile 1914 yılları arasında önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde Çok Uluslu Şirketlerin daha çok önem kazanmaya başladığı görülmüştür. Süveyş Kanalı'nın 1869'ta açılması ve Panama Kanalı'nın da 1914'te açılmasıyla birlikte ulaşım maliyetleri kayda değer miktarda azalmıştır. Bu dönemde kıtalar ve ülkeler arasındaki ticaret giderek güçlenmiş ve gelişmiş ülkeler Afrika, Asya ve Amerika kıtalarında sömürgeler ve koloniler oluşturmuşlardır (Şenses, 2004). Kurdukları sömürgelerle dünyanın önemli hammaddelerini ve kaynaklarını kontrol eden Avrupa'nın, Birinci Dünya Savaşı'nın şafağına kadar dünya ekonomisi içindeki öneminin giderek arttığı görülmektedir.

1914 ile 1945 yılları arasında iki dünya savaşı gerçekleşmiş ve dünya ekonomisi yıkıma uğramıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında artık altın standardına olan güven ve savaşlar öncesinde büyük çabalarla oluşturulan uluslararası işbirliğinden eser kalmamıştı. Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde ise savaştan doğan bütçe açıklarının kapatılması için bir yol

olarak kullanılmaya başlanan para politikaları iç siyaset hedeflerinin konusu haline gelmişti, aynı para politikaları “komşunu fakirleştir” (beggar-thy-neighbor) görüşünün inşası için kullanılmıştı. Sermaye korumacılığı tüm gezegene yayılarak kapsam açısından küresel ekonomiyi neredeyse otarsi ekonomisine dönüştürmüş, böylece sermaye akımı en düşük düzeye inmiş, uluslararası yatırım kuşkuyla karşılanmaya başlanmış ve faiz oranları ile uluslararası fiyatlardaki uyum tamamen kontrolsüz hale gelmiştir. Finansın tüm alanlarında itibarsızlaştırılan küresel sermaye de 1930’lardaki dünya buhranının en büyük sebebi olarak gösterilmiştir. 1945’lerde, uluslararası ticaretin 1870lerdeki seviyesine kadar gerilediği gözlenmiştir. Şekil 1’de yakın tarihte sermayenin dünyadaki dolaşımı tahmini olarak biçimlendirilmiştir.

Şekil 1: Dünya Genelinde Sermayenin Yakın Tarihteki Dolaşımına Tahmini Olarak Genel Bir Bakış

Kaynak: Obstfeld, M. and Taylor, A. M.: ‘Globalization and Capital Markets’, *Globalization in Historical Perspective*, Editors: Michael D. Bordo, A. M. Taylor, J. G. Williamson, (University of Chicago Press: Chicago, 2003).

1929’daki Büyük Buhranın atlatılmasının ardından işsizlik oranı dünya genelinde kayda değer oranda düşmüştür. İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle birlikte Avrupa savaşın yıpratıcı etkisiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Savaş ve ekonomik krizden ders çıkaran ülkeler ABD öncülüğünde, ABD’nin Bretton Woods bölgesinde gerçekleştirilen uluslararası bir konferansta bir araya gelerek, günümüzde küresel anlamdaki finansal düzenlemelerin temelini oluşturan önemli kararlara imza atmışlardır. Bu konferans ile uluslararası finansal kuruluşların ve ekonomik düzenin temelleri de atılmıştır.

7. Sonuç

Antik Dönemden dijital devrimin yaşandığı 1990'lara dek geçen uzun yıllar boyunca yeni bir finansal kavramın ortaya çıkmadığı görülmektedir. Günümüzde hala yürürlükte olan ve Yunan ve Roma Medeniyetlerinden beri kullanılan finansal kavramlar geçen yıllar boyunca geliştirilmiş değişen şartlar ışığında yeni görünüm kazanmışlardır. Kavramların özü ise değişmemiştir. Para birçok farklı şekil almış (metal, kağıt, dijital), paranın merkezi bir otorite (devlet) tarafından üretiminin kontrol altına tutulması hiç değişmemiştir. Borçlanma ve menkul kıymet elde etmeye yönelik işlemler değişmemiş, paranın zaman değeri hep faiz ile ifade edilmiştir. Ulus-devletin önemi artmış, dünya ekonomisinin ve finansal sistemin sağlıklı yürütülmesi açısından uluslararası finansal kuruluşlara duyulan gereksinim artmıştır. Tüm bu yaşananlar sistem yaklaşımına göre açık sistem olarak ifade edilebilecek finansal sistemin geçmişten günümüze varlığını değiştirerek, çağın gereklerine adapte olarak devam ettiriyor olduğunu göstermektedir.

Günümüzde üretim teknolojilerindeki değişiklik, inovatif buluşlar, sosyal medyanın kullanımında yaşanan artış her sektörü etkilediği gibi finans sektörünü dolayısıyla finansal sistemi de etkilemektedir. İnsanlar hiç farkında olmadıkları yeni ihtiyaçlarla tanışmış ancak en ilkel zamanlardaki ihtiyaçları ortadan kaybolmamıştır. İnsanların ihtiyaçlarına yenileri eklenirken en temel ihtiyaçlarını giderme yöntemlerinde değişiklikler olmuştur. Bu değişim finansal ihtiyaçlara ve onların giderilmesine yönelik çözümlere de yansımıştır. Finans alanında, farklı çözümler sunulmakla birlikte temelde ihtiyaçlar aynıdır. İlkel çağlarda beslenme ve barınma ihtiyacının giderilmesi için ortaya çıkan takas, borçlanmanın kayıt altında tutulması, malların sigortalanması, servet edinmeye yönelik faaliyetler finansal faaliyetlerin temelini oluşturmuştur. Günümüzde gelişen teknolojik olanakların beraberinde getirdiği riskler ile mücadele için de insanların ve toplumların kendilerini koruma altına almaları gerekmektedir. Gelecekteki finansal sistemin oluşmasında etkili olacak faktörler günbegün bir araya gelmektedir. Gelecekteki finansal faaliyetlerin ve finansal sistemin odak noktasına koyduğu kavramın yeni nesil ödeme araçları ve siber güvenlik olacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- BAIROCH, P., and KOZUL-WRIGHT, R.; (1996), "Globalization Myths: Some Historical Reflections on Integration, Industrialization and Growth in the World Economy", UNCTAD Discussion Papers, No.113, (1996, March), pp. 1-15
- BALYUZI, H.M.; (1996), Hz. Muhammed ve İslam Devri, Çev.: S. Güler, Kazancı Matbaacılık, İstanbul.
- BAŞER, N. E.; (2011), I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- BULUTTEKİN, M. B.; (2012), 19.Yüzyılda İstanbul'daki Finansal Sistemin Ahkâm Defterleri Çerçevesinde Hukuki ve Ekonomik Analizi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- CANBAŞ, S. ve DOĞUKANLI, H.; (2007), Finansal Pazarlar, Karahan Kitapevi, Adana.
- COBB, S.; (1963), Islamic Contributions to Civilization, Avalon Press, Washington DC.
- D'ACUNTO, F.; (2015), Essays in History & Finance, UC Berkeley Electronic Theses and Dissertations.
- GENÇOSMANOĞLU, Ö. T.; (2014), Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller ve Kullanım Kısıtları: Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- GHOSH, A. R. and QURESHI, M. S.; (2016), What's In a Name? That Which We Call Capital Controls, IMF Working Paper, WP/16/25, Research Department, February 2016, International Monetary Fund: Washington D.C.
- GIDDENS, A.; (2000), Sosyoloji, Yayına Hazırlayanlar: Hüseyin Özbal, Celal Güzel, Ayraç Yayınevi, Ankara.
- HOUMANIDIS, L. Th.; (2003), 'Jews' Economic Position During Greek-Byzantium Times at Constantinople', Archives on Economic History, Volume XV/1, January-June (Athens, 2003), pp.. 5-20
- KARATEPE, Y.; (2000), Türev Piyasaları, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Yayın No: 587 Ankara.
- KAZGAN, G.; (2005), "Dünden Bugüne Küreselleşmenin Ekonomik Temelleri", Bölgesel Gelişme Stratejileri ve Akdeniz Ekonomisi, Editör: Haluk Ertat, Türkiye Ekonomi Kurumu.
- KOÇ, A.; (2013), Dünyada Finansallaşma Süreci ve Türkiye Deneyimi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- LARISSA, B.; (2015), "Written Roots Of Accounting in the Ancient World", Annals of the Constantin Brâncuși, University Of Târgu Jiu, Economy Series, Issue 6 (2015), pp. 100-103.
- LENGER, D. S.; (2011) "Antik Çağda Karia Bölgesinde Bal", ACTA TURCICA Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Editörler: Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Sayı: 1/1, (2011), pp. 28-35
- OBSTFELD, M. and TAYLOR, A. M.; (2003), "Globalization and Capital Markets", Globalization in Historical Perspective, Editors: Michael D. Bordo, Alan M. Taylor, Jeffrey G. Williamson, University of Chicago Press: Chicago, pp. 121-187
- ONGUN, M. T.; (2012), "1980'lerden Küresel Krize Dünya Ekonomisi", Ekonomik Yaklaşım, C: 23, Özel Sayı, ss. 39-76

- ÖZDEMİR, Ş.; (2014), “Sanayi Devriminin Bilim Tarihi Üzerindeki Etkisi: Bilim ve Teknoloji İç İççe”, Üretim Ekonomisi Kongresi.
- PISTORIUS, T.; (2016), *The Rhetoric of Investment Theory - The Story of Statistics and Predictability*, Uitgeverij BOXPress: Netherlands.
- POMEROY, S. B.; (2010), “Slavery in the Greek Domestic Economy in the Light of Xenophon’s *Oeconomicus*”, Xenophon, Oxford Readings in Classical Studies Edited by Vivienne J. Gray, Oxford University Press Inc.: New York, pp. 31-40
- PRUTHI, P.; (2015), “Financial Regulation in Ancient Greece and Ancient Rome”, Professor Bernard J. Hibbitts Ancient Law Seminar, December 14.
- RIGAS, C.A. and RIGA, E.; (2003), “Banks in Ancient Greece”, *Archives on Economic History*, Volume XV/1, January-June, pp. 55-70
- RODRIK, D.; (2017), *Is Global Equality The Enemy Of National Equality?*, John F. Kennedy School Of Government, Harvard University: Cambridge.
- RODRIK, D.; (2013), *The Past, Present, and Future of Economic Growth, Towards a Better Global Economy Project*, Global Citizen Foundation.
- SHAW, S.; (2007), *Adaptive Reuse of Industrial Revolution Factories in Middlesex County, Connecticut*.
- SPEK, B.V. D.; (2015), “Money, Prices and Market in the Ancient Near East”, Economic History Seminar, Yale University New Haven, Economics Department, March 30 (2015).
- SWEDBERG, R.; (2008), “The Centrality of Materiality: Economic Theorizing from Xenophon to Home Economics and Beyond”, *Living in a Material World Economic Sociology Meets Science and Technology Studies*, Edited by Trevor Pinch and Richard Swedberg (The MIT Press: Cambridge, 2008), pp. 57-87
- ŞENSES, F.; (2004), “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma İçin Bir Fırsat mı Engel mi?”, Middle East Technical University Economic Research Center Working Paper in Economic, 4/9, Ankara.
- TONUS, Ö. ve ÇATALBAŞ, N.; (2013), *Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar*, Editörler: Özgür Tonus, Nazım Çatalbaş, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2942, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1898: Eskişehir.
- TÜRKCAN, E.; (2009), *Dünya’da ve Türkiye’de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- YÜKÇÜ, S. ve GÖNEN, S.; (2013), “Grade and Composition of the First Money in Anatolia”, *International Journal of Alanya Faculty of Business*, Volume:5/1, pp. 135-145
- YÜKSEL, H.; (2014), “Emek Kavramının Ortaya Çıkışında Rol Oynayan Tarihi Dönüm Noktalarının Süreç Merkezli Değerlendirilmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/2, (2014), ss. 257-273